Religion and Health

ORIGINAL ARTICLE
2024, Vol: 12, No: 2, Pages: 28-38

Assessing the Impact of Ethical Living on Spiritual Health Based on Nahjal-fasaheh and Nahjal-balagheh

Raheleh Mohamadbagher[1*], Davoud Khoshbavar[1]

1. Department of Islamic Studies, Farhangian University, Tehran, Iran

***Corresponding Author:**
Raheleh Mohammadbagher
Department of Islamic Studies, Farhangian University, Tehran, Iran

Email:
mohamadbagher@cfu.ac.ir

Received: 19 Aug 2024
Revised: 11 Mar 2025
Accepted: 15 Mar 2025

Abstract

The moral impact of life on spiritual health is an agreed-upon issue. Since the life of the Imams (AS) has an effect on the spirituality of human beings, the present study aimed to assess the effect of moral life components on spiritual health. The research was carried out based on the descriptive-analytical design with reference to two valuable books, Nahj al-Fasaheh and Nahj al-Balagheh. To this end, propositions from these books were studied and investigated for scientific exploitation in the field of research. Thereafter, the research components, consisting of previously extracted concepts, were categorized into two types of criteria and sub-criteria. Ethics holds a fundamental and central place in the intellectual and practical system of Imams, headed by the Holy Prophet (PBUH) and Imam Ali (PBUH), and in many cases, they guided people to observe moral standards. The lives of people who are bound to observe the laws and moral standards in the society and the practical education of ethics by them can be among theeffetive solutions to implement moral life and spiritual health in Islamic society. In order to enhance the spiritual health of people and comply with moral standards in the society, it is possible to use the promotion and compliance of some of the most effective moral components to ensure personal and social health. Among the most important components identified in this regard, we can refer to piety, trustworthiness, keeping one's promise, humility, forgiveness, and peace of mind. The practical realization of these virtues can provide the ground for human growth and excellence, and as a result, the spiritual health of the human and Islamic society.

Keywords: Ethical life, Imam Ali (PBUH), Nahj al-Balagheh, Nahj al-Fasaheh, Prophet (PBUH), Spiritual health

▶ **Citation:** Mohamadbagher R, Khoshbavar, D. Assessing the Impact of Ethical Living on Spiritual Health Based on Nahjal-fasaheh and Nahjal-balagheh. Religion and Health, Autumn & Winter 2024; 12(2): 28-38 (Persian). Doi: 10.32592.Jrh.12.2.28

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

دین و سلامت
مقاله پژوهشی اصیل
دوره ۱۲، شماره ۲، سال ۱۴۰۳ صفحه: ۳۸-۲۸

واکاوی تأثیر زیست اخلاقی بر سلامت معنوی مبتنی‌بر نهج‌الفصاحه و نهج‌البلاغه

راحله محمّدباقر [۱*]، داوود خوش‌باور [۱]

[۱]- گروه آموزش معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

* **مؤلف مسئول:**
راحله محمّدباقر
گروه آموزش معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

Email:
mohamadbagher@cfu.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۹.
اصلاحات: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱
پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

چکیده

تأثیر اخلاقی زندگی کردن بر سلامت معنوی امری پذیرفتنی است. ازآنجاکه سیره ائمه معصومین(ع) در سلامت معنوی انسان اثرگذار است، پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر مؤلّفه‌های زیست اخلاقی بر سلامت معنوی پرداخته است. روش پژوهش توصیفی‌تحلیلی است که با استناد به دو کتاب ارزشمند *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* انجام شده است. بدین‌منظور، گزاره‌هایی از این کتب جهت بهره‌برداری علمی درزمینه پژوهش مطالعه و بررسی شده‌اند. سپس مؤلّفه‌های تحقیق، متشکّل از مفاهیم مستخرج قبلی، در دو نوع معیار و زیرمعیار دسته‌بندی شده‌اند. اخلاق در منظومه فکری و عملی ائمه هدی و در رأس آنان پیامبر اکرم(ص) و امام‌علی(ع) جایگاهی بنیادین و محوری دارد و در موارد فراوانی افراد را به رعایت موازین اخلاقی رهنمون داده‌اند؛ به‌طوری‌که زندگی انسان‌های مقیّد به رعایت قوانین و موازین اخلاقی در جامعه و آموزش عملی اخلاق توسط آن‌ها می‌تواند ازجمله راهکارهای اجرای زیست اخلاقی و سلامت معنوی در جامعه اسلامی باشد. برای افزایش سلامت معنوی افراد و رعایت موازین اخلاقی در جامعه می‌توان از ترویج و رعایت برخی از مؤثرترین مؤلّفه‌های اخلاقی بهره گرفت تا سلامت فردی و اجتماعی تضمین شود. از مهم‌ترین مؤلّفه‌های شناسایی‌شده دراین‌خصوص عبارت‌اند از تقوا، امانت‌داری، وفای به عهد، تواضع، عفو و گذشت و صله ارحام که با تحقّق عملی آن زمینه رشد و تعالی انسان مهیّا و درنتیجه سلامت معنوی جامعه انسانی و اسلامی محقّق می‌شود.

واژه‌های کلیدی: زندگی اخلاق‌مدارانه، سلامت معنوی، پیامبر اکرم(ص)، امام‌علی(ع)، نهج‌الفصاحه، نهج‌البلاغه

▶ **استناد:** محمّدباقر، راحله؛ خوش‌باور، داوود. واکاوی تأثیر زیست اخلاقی بر سلامت معنوی مبتنی‌بر نهج‌الفصاحه و نهج‌البلاغه. دین و سلامت، پاییز و زمستان ۱۴۰۳؛۱۲(۲): ۳۸-۲۸ (فارسی).

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

مقدمه

۱- بیان مسئله

در چند دهه اخیر دانشمندان و پژوهشگران سازمان بهداشت جهانی (WHO) (World Health Organization) علاوه‌بر بُعد جسمی، اجتماعی و روانی، بر سلامت معنوی به‌عنوان یکی دیگر از ابعاد سلامت تأکید دارند. نخستین‌بار مفهوم سلامت معنوی ازسوی موبرگ (Moberg) در سال ۱۹۷۱ م. تحت‌عنوان بهزیستی معنوی مطرح شد که به بهزیستی شخصی فرد و ارتباط او با خدا می‌پردازد (۱). اخلاق اسلامی نیز با خاستگاهی دینی در سلامت معنوی و آرامش‌زایی تأثیر بسزایی دارد و معنویت سبب هدفمندی زندگی فردی و اجتماعی می‌شود، به‌طوری‌که بر سلامت ابعاد دیگر نیز اثرگذار است. ازآنجاکه انسان همواره در معرض آسیب و خطر هواوهوس نفسانی است، به شناخت و اجرای نقشه راه متأثّر از آموزه‌های وحیانی نیاز دارد. ازاین‌رو، تعالیم دینی و الهی از بدو خلقت تمام ابعاد وجودی انسان را در نظر گرفته و به بُعد معنوی توجه ویژه‌ای دارند. امروزه جایگاه راهبردی اخلاق در آموزه‌های اسلامی و منزلت آن در تمدّن اسلامی در مقایسه با وضعیت موجود، بیانگر این واقعیت تلخ است که از جامعه اخلاقی ترسیم‌شده در مبادی تربیتی دور افتاده‌ایم، درحالی‌که جامعه ما ازسویی جامعه‌ای است بنیان‌گرفته بر ارزش‌های اسلامی و اثریافته از آموزه‌های قرآنی و مفاهیم اهل‌بیت(ع) و ازسوی‌دیگر دانش روان‌شناسی امروز ارائه‌دهنده راهکارها و شیوه‌هایی برای بهتر زیستن است که در قالب‌های مهارت‌های زندگی تعریف می‌شود (۲). به نظر می‌رسد عوامل فراوانی در عدم رشد و بالندگی اخلاق وجود دارند که مهم‌ترین آن‌ها کم‌کاری در حوزه اخلاق‌پژوهی و عدم شناخت و آگاهی از میراث غنی ما در این حوزه و زیست‌بوم فردی و اجتماعی است. این در حالی است که تحقّق اخلاق و تخلّق افراد به فضایل و ارزش‌های اخلاقی منوط به کسب آگاهی‌های بیرونی درباره اهمیت و ارزش اخلاق و معیار فعل آن ازیک‌سو و وجود انگیزه کافی برای اخلاقی عمل کردن در درون فرد و جامعه ازسوی‌دیگر است. به‌عبارتی، اخلاق و ارزش‌های اخلاقی شالوده و اساس حفظ جامعه از انحرافات و کج‌روی‌هایی است که زندگی سعادتمندانه فرد به آن وابسته است. مسئله دیگر نحوه تعامل انسان‌ها با یکدیگر است؛ چراکه ارتباط مردم را با خود، جامعه و تاریخ مطرح می‌کند. دراین‌میان، آنچه اهمیت دارد این است که گرایش به معنویت و اخلاق گرایی در فطرت انسان نهفته و ابتذال و فاصله از این ارزش‌ها در ابعاد فردی و اجتماعی لطمات و صدمات بی‌شماری به همراه دارد. خداوند متعال برای جلوگیری از چنین آسیب‌هایی، علاوه‌بر هدایت تکوینی، هدایت تشریعی را نیز در پرتوِ تعالیم انبیا و اولیای دین به بشریت عرضه داشته است تا توسط آنان حیات طیّبه را به انسان بیاموزد و حجّت را بر او تمام کند. ائمه معصومین(ع) به‌دلیل ایفای نقش‌های متعدد درزمینه فردی و اجتماعی، برای آحاد مردم جهان، بدون در نظر گرفتن هرگونه پیش‌شرطی الگو و حجّت‌اند؛ چراکه در همه زمینه‌های زندگی می‌توان ایشان را به‌عنوان الگویی مطمئن به جوامع بشری معرفی کرد.

به‌همین‌منظور، در بررسی مؤلّفه‌های زندگی اخلاق‌مدارانه در *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* دریافتیم در منظومه فکری پیامبر اکرم(ص) و امام‌علی(ع)، سقوط یک جامعه به‌دلیل سقوط هنجارهای اخلاقی و پیشرفت و تعالی آن به‌خاطر رعایت همین موازین و هنجارهاست. با توجه به اینکه بخش قابل‌توجهی از منابع اسلامی درباره اخلاق است، در این پژوهش درصددیم با ضرورتِ پرداختن به ترویج و گسترش اخلاق در کشورمان، زیست اخلاقی در آموزه‌های این دو کتاب ارزشمند را که منتهی به سلامت معنوی خواهد شد، بررسی کنیم. امروزه صاحب‌نظران علوم تربیتی و روان‌شناسی به این باور رسیده‌اند ازآنجاکه انسان موجودی اجتماعی است، برای زندگی و تعامل بهتر با افراد مختلف جامعه، بایستی مؤلّفه‌های اخلاقی را مدّنظر قرار دهد و رفتارهایش بُعد اخلاقی به خود بگیرد. اما مسئله اینجاست که چه رفتاری، اخلاقی محسوب می‌شود؟ در عصر کنونی با توجه به رشد و افزایش نابسامانی‌های روانی و اجتماعی، گرایش به دین‌درمانی که حتّی در میان جوامع غربی، شتاب بیشتری یافته است، می‌تواند در درمان بسیاری از بیماری‌های روانی مؤثر باشد. امروزه نهج‌البلاغه به عنوان جامع‌ترین کتاب جهان اسلام بعد از قرآن کریم می‌تواند به عنوان منبعی جهت درک موضوعات مختلف

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

روانشناسی مورد استناد قرار گیرد (۳). با وجود جستجوهای فراوان تنها تعداد محدودی از پژوهشها یافت شد که به این موضوع در قالب آموزه‌های اسلامی یادشده پرداخته‌اند. بنابراین مبتنی‌بر این اهداف، سؤال‌های اصلی پژوهش حاضر این است که دلالت مفاهیم گزاره‌های زیست اخلاقی در سیره نبوی و علوی کدام‌اند و زیست اخلاقی چگونه منتج به سلامت معنوی خواهد شد؟

۲- پیشینه پژوهش

مطالعات مقدّماتی نشان دادند که موضوع مؤلّفه‌های اخلاق در *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* به‌دلیل اهمیت آن از دید محقّقان به دور نبوده و آثاری در این زمینه همراه با مقالات پُرشمار حاکی‌از این توجه است. برای نمونه، مهدی سبحانی‌نژاد و حمید علیین (۴) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین نظام مطلوب روابط اجتماعی براساس آموزه‌های تربیتی پیامبر اکرم(ص) در *نهج‌الفصاحه*» به تبیین نظام مطلوب روابط اجتماعی براساس آموزه‌های تربیتی پیامبر پرداخته و به‌عنوان نقشه راه برنامه‌ریزان نظام تعلیم‌وتربیت معرفی کرده‌اند؛ چراکه زمینه‌های عملی و تجربی متعدد را در بخش‌های محتوای برنامه‌ریزی درسی برای دانش‌آموزان و سایر اقشار جامعه فراهم می‌آورد. حسین شفیعی (۵) در کتاب *سخن آشنا (شرح عرفانی اخلاقی نهج‌البلاغه)* که شرح و تفسیری است بر تعدادی از خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات قصار *نهج‌البلاغه*، بیشتر به جنبه‌های اخلاقی *نهج‌البلاغه* توجه داشته و کلمات مولا امیرالمؤمنین(ع) را از دید عرفانی تحلیل کرده است. کتاب در چهار جلد به چاپ رسیده است. این شرح مجموعه سخنرانی‌ها و درس‌های *نهج‌البلاغه* مؤلف اثر است که به مدت بیست سال در مجالس و محافل مختلف برای دوستداران و علاقه‌مندانِ سخنانِ امام ایراد شده و پس از وفات ایشان ازسوی شاگردان و ارادتمندانشان گردآوری و چاپ شده است. جورج جرداق (۶) در کتاب *امام‌علی صدای عدالت انسانی* که ترجمه ۵ جلدی کتاب «الامام علی صوت العدالة الانسانیة» است، در جلد نخست به امام‌علی(ع) و حقوق انسان می‌پردازد و جامعه مطلوب نزد امام‌علی را جامعه‌ای خالی از طبقات معرفی می‌کند. او در جلد دوم به اصول انسانی اشاره می‌کند که متجدّدین، به‌خصوص در انقلاب فرانسه، مطرح کرده‌اند و آنگاه مدّعی است که بسیاری از این اصول قرن‌ها پیش از زبان امام‌علی بیان شده است. جلد سوم در مقایسه امام‌علی(ع) و سقراط، هدف هر دو را سعادت فرد و جامعه ازطریق فضیلت می‌داند. در جلد چهارم از زاویه‌ای اجتماعی به صدر اسلام و وقایع زندگی و حکومت امام‌علی نگاه می‌شود. جلد پنجم با عنوان *علی و ملّیت*، روحیه انقلابی‌گری و تلاش برای اصلاح مهم‌ترین مسئله‌ای دانسته می‌شود که امام‌علی به ملّیت عربی آموخته است. زین‌العابدین قربانی لاهیجی (۷) در کتاب *نخستین رساله اخلاق و تعلیم‌وتربیت اسلامی از امام‌علی(ع)* در مقدّمه به تشریح اخلاق از دیدگاه اسلام و سایر ادیان و مکاتب پرداخته و ضمن بررسی دقیق به اثبات این تعلیم‌وتربیت صحیح از دیدگاه اسلام همّت گماشته است. ازجمله مقالات می‌توان به «اخلاق سیاسی‌اجتماعی کارگزاران در نهج‌البلاغه» از خدیجه احمدمهرابی (۸)، «اندیشه‌های علوی در نامه‌های نهج‌البلاغه (ادامه نامه ۱۸): اخلاق علوی» از احمد بهشتی (۹)، «بسترهای اخلاق اجتماعی از دیدگاه نهج‌البلاغه» از حسینعلی مصدّقیان (۱۰)، «نسبت عدالت و اخلاق در نهج‌البلاغه» از مصطفی دلشاد تهرانی (۱۱)، «برآیند اخلاق و تقوای الهی در *نهج‌البلاغه*» از محمّد کفّاشان (۱۲)، «تحلیلی بر مؤلّفه‌های معنویت و اخلاق در سیره فرماندهی نظامی امام‌علی(ع) در نهج‌البلاغه» از رضا جعفری و حبیب‌الله زارعی (۱۳) که به‌نحوی با اخلاق در *نهج‌البلاغه* مرتبط‌اند، اشاره کرد.

۳- ضرورت و اهمیت پژوهش

ازآنجاکه اخلاق در منظومه فکری و عملی معصومین(ع) و در رأس آنان پیامبر اکرم(ص) و امام‌علی(ع) جایگاهی بنیادین و محوری دارد، پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر مؤلّفه‌های زیست اخلاقی بر سلامت معنوی با استناد به دو کتاب ارزشمند *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* انجام شده است و توجه به اهمیت کاربردی بودن موضوع را در راستای فهم بهتر اصول اخلاقی ایشان به‌عنوان یک نظریه علمی و کاربردی در تربیت اخلاقی در نظر دارد. در بررسی پیشینه پژوهش، هیچ‌یک الگوی رابطه زیست اخلاقی با سلامت معنوی را به‌صورت ترکیبی در *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* تبیین نکرده‌اند. ازاین‌رو، با

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

توجه به مرور مبانی نظری و پیشینه تحقیق، مسئله اساسی پژوهش حاضر سعی در فهم گفتمان و سیره عملی نبوی و علوی درخصوص این موضوع است، به‌طوری‌که زندگی انسان‌های مقیّد به رعایت قوانین و موازین اخلاقی در جامعه و آموزش عملی اخلاق توسط آن‌ها می‌تواند ازجمله راهکارهای اجرای زیست اخلاقی و سلامت معنوی در جامعه اسلامی باشد.

مواد و روش‌ها

در پژوهش حاضر با هدف سرمشق‌سازی سیره اخلاقی ائمه معصومین(ع) و با استناد به آموزه‌های دو کتاب ارزشمند *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* با استفاده از روش توصیفی‌تحلیلی از نوع موردی و به‌منظور کشف مؤلّفه‌ها، از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. به‌این‌ترتیب که تمرکز بر کشف مؤلّفه‌های زیست اخلاقی در راستای سلامت معنوی موردتوجه قرارگرفته است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها روش کتابخانه‌ای و منبع تحقیق، کتاب‌های *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* است. بدین‌منظور برای شناسایی و معرفی گزاره‌های اوّلیه، تمامی گزاره‌های این کتب جهت بهره‌برداری علمی درزمینه پژوهش مطالعه و بررسی شده‌اند. سپس گزاره‌هایی که مرتبط با موضوع زیست اخلاقی و ابعاد مختلف آن بودند و به‌نحوی قابلیت استفاده از آن‌ها را داشتند، استخراج شدند. در گام بعد به‌منظور تسهیل کار، فرایند استخراج مؤلّفه‌ها که به‌صورت انتزاعی از گزاره‌های توصیفی استنباط شده و هریک از ابعاد مذکور نیز براساس آن مفاهیم شکل گرفته‌اند، همراه با مشخصات منابع هریک در جداولی ترسیم شده است. از گزیده مؤلّفه‌های زیست اخلاقی که منتج به سلامت معنوی خواهد شد، تقوا، امانت‌داری، وفای به عهد، تواضع، عفو و گذشت و صله‌ارحام بررسی شده‌اند. نکته مهم دراین‌خصوص این است که محورهای اخلاق در سیره نبوی و علوی به این موارد خلاصه نمی‌شود، بلکه در این پژوهش صرفاً به تعدادی از مهم‌ترین مؤلّفه‌ها اشاره شده است.

یافته‌ها

در این بخش ابتدا به شناسایی و معرفی مبانی نظری و مؤلّفه‌های معیار و زیرمعیار ابعاد اصلی پژوهش پرداخته شده است. سپس به همان شیوه‌ای که در روش‌شناسی تحقیق و چهارچوب نظری گفته شد، دلالت‌های مؤلّفه‌های زیست اخلاقی در آموزه‌های نبوی و علوی و تأثیر آن بر سلامت معنوی موردمطالعه قرار گرفته است.

۱- مبانی نظری

۱-۱ اخلاق

«اخلاق» جمع خُلق و به معنای نیرو و سرنوشت باطنی انسان است که تنها با دیده بصیرت و غیرظاهر قابل‌درک است. درمقابل، خَلق به شکل و صورت محسوس و قابل‌درک با چشم ظاهر گفته می‌شود (۱۴). در *لغت‌نامه* دهخدا آمده است: «اخلاق، جمع خُلْق و در لغت به معنای خوی‌هاست» (۱۵). «علم اخلاق علمی است که صفات نفْسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آن‌ها را معرفی می‌کند و شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام اعمال پسندیده و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد» (۱۶). در دین اسلام اهمیت فراوانی به اخلاق داده شده است، به‌طوری‌که رسالت مهم پیامبر اکرم(ص) نیز بیان تعریف اخلاق و اصلاح کردن مسیر اشتباه اخلاق انسان‌ها بوده است؛ «انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق»: «به‌راستی که من برای به کمال رساندن مکارم اخلاق مبعوث شدم» (۱۷).

۱-۲ سلامت معنوی

معنای لغوی سلامت، یعنی صحت و عافیت (۱۸). واژه سلام به معنای بخشنده سلامت و عافیت یکی از اسامی خداوند است (۱۹). خداوند تبارک و تعالی خود را به «السّلامُ المُؤمِن» یعنی عاری از هر عیب، نقص و آفت وصف می‌کند (۲۰).

برای سلامت با پسوند معنوی، تعریف واحد و یکدستی وجود ندارد و به‌سختی می‌توان مؤلّفه‌ها و شاخص‌های آن را مشخص و اندازه‌گیری کرد (۲۱). سازمان بهداشت جهانی (WHO) در چند دهه اخیر علاوه‌بر سه بُعد جسمی، اجتماعی و روانی، بُعد چهارمی را تحت‌عنوان سلامت معنوی به‌عنوان یکی دیگر از ابعاد سلامت برشمرده است. ازاین‌رو، تعاریف متفاوتی ازسوی دیدگاه‌های مختلف برای سلامت معنوی مطرح شده

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

است. در رویکرد مادّی‌گرایانه، معنویت برای انسان در هنجارها، عکس‌العمل‌ها و عناصر حقیقی یا غیرحقیقی، اصلی یا غیراصلی، خرافی یا غیرخرافی محدود شده است که با استفاده از آن می‌توان روان بیمار را تحت‌تأثیر قرار داد تا در مقابل بیماری‌های جسمی مقاومت کند (۲۲). در رویکرد دینی، برخی سلامت معنوی را عبارت از حالت اطمینان، امنیت، آرامش و سکون قلبی و روحی می‌دانند که از اعتماد به منبع و قدرتی برتر برگرفته شده و سبب افزایش امید و رضایتمندی و نشاط درونی می‌شود و درنهایت به سلامت و تعالی همه‌جانبه انسان و به انسانیت کمک می‌کند (۲۳). البته این تعریف مطابق آموزه‌های قرآنی به‌طور مطلق به‌مثابه شاخص‌های اصلی سلامت معنوی نیست و با کمال حقیقی انسان در تضاد است (۲۴). در قرآن کریم، سلامت معنوی با واژه قلب سلیم گره خورده و جایگاه وسیع‌تر و جامع‌تری دارد. خداوند دراین‌باره می‌فرماید: «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»: «مگر کسی که با قلب سلیم به پیشگاه خدا آید» (۲۵)؛ «إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»: «آنگاه که با دلی پاک به [پیشگاه] پروردگارش آمد» (۲۶).

مفسّران درخصوص قلب سلیم تفاسیر متعددی دارند، ولی در جمع‌بندی نظرات ایشان به نظر می‌رسد سلامت معنوی به معنای عاری بودن نفس و قلب انسان از هرگونه بیماری اخلاقی و اعتقادی است که براین‌اساس سلامت معنوی فراتر از سلامت روانی است (۲۷).

۱-۳ زیست اخلاقی مبتنی‌بر سیره نبوی و علوی

وقتی سخن از زندگی اخلاق‌مدارانه می‌شود، منظور همان اخلاق کاربردی است که به‌عنوان شاخه‌ای از فلسفه اخلاق، وظایف اخلاقی انسان را در عرصه فردی و اجتماعی معرفی می‌کند. هر جامعه به تناسب فرهنگ حاکم بر آن می‌کوشد تا الگوی مناسبی برای زیست اخلاقی ارائه کند. در جوامع اسلامی، دو منبع قرآن و عترت، الگوی مناسب این نوع زیستن را مشخص می‌کنند. بنابراین و با توجه به اینکه ایران کشوری اسلامی است و شناخت مؤلّفه‌های اخلاقی و به‌کارگیری آن در اصلاح خُلقیات مردم اهمیت بسزایی دارد، توجه به اصول اخلاقی مطرح در منابع اسلامی همچون نهج‌الفصاحه و نهج‌البلاغه که از جامعیت و کلّیت برخوردارند، می‌تواند راهگشای حلّ معضل زوال اخلاقی در جامعه باشد. پیامبر اکرم(ص) و امام‌علی(ع) براساس جهان‌بینی توحیدی، ملاک نهایی اخلاقی زیستن را در ساحت‌های گوناگون، جلب رضایت الهی و رعایت حقوق مردم می‌دانند. بررسی سیره و سلوک ایشان در برخورد با دوست و دشمن، در مقاطع مختلف زندگی پربارشان حاکی‌از تقدّم اخلاق بر دیگر حوزه‌هاست. بنابراین، اخلاق کلیدواژه شناخت شخصیت ائمه معصومین(ع) است. در احادیث گردآوری‌شده منسوب به پیامبر و از لابه‌لای نامه‌ها و خطبه‌های امیرالمؤمنین، به‌ویژه به یاران و کارگزاران خود، همچون نامه به مالک اشتر هنگام انتصاب وی به‌عنوان حاکم مصر (۲۸)، این مهم مستفاد می‌شود که از نگاه ایشان، مسلمان واقعی همان مسلمان اخلاقی است؛ چراکه در اسلام، معیار برتری انسان‌ها از یکدیگر برخورداری آن‌ها از ارزش‌های اخلاقی است. قرآن کریم دراین‌باره می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ»: «هان ای مردم! همانا ما شما را از یک مرد و یک زن آفریده‌ایم و شما را به هیئت اقوام و قبایلی درآورده‌ایم تا با یکدیگر انس و آشنایی یابید. بی‌گمان گرامی‌ترین شما در نزد خداوند پرهیزگارترین شماست که خداوند دانای آگاه است» (۲۹). بنابراین بهترین و مهم‌ترین شیوه در رعایت سبک زندگی اخلاقی معنوی، وجوب سیره اهل بیت و ائمه معصومین(ع) است که به‌عنوان الگوی مهم زندگی در جامعه می‌توان از آن بهره‌مند شد.

۲- مؤلّفه معیار

مؤلّفه معیار جزء ماهوی اخلاق از منظر آموزه‌های اسلامی است و پیوند ناگسستنی با آن دارد. یعنی بدونِ داشتن این مؤلّفه، زندگی اخلاقی که منتهی به سلامت معنوی خواهد شد، میسّر نمی‌شود. از شاخص‌های اساسی اخلاق از منظر آموزه‌های اسلامی، مقوله «تقوا» است. در سیره نبوی و علوی، ضرورت تقوا به اشکال مختلف و عبارات متعدد آمده است، به‌طوری‌که از پُرشمارترین کلمات کتاب‌های ارزشمند *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* است. بنابراین می‌توان بااطمینان، تقوا را معیار اصلی زیست اخلاقیِ منتهی به سلامت معنوی

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

دانست، تا جایی که محور زیست عفیفانه است. پندار، گفتار و رفتار انسان متّقی در همه‌حال کسب رضایت پروردگار است. بنابراین رعایت حدود الهی با تقوای قلبی میسّر می‌شود و در دنیا به‌صورت تقیّد به اعمال شرعی بروز می‌کند (جدول ۱ درخصوص توجه و به‌کارگیری مؤلّفه تقوا و مصادیق آن است).

جدول ۱. توجه و به‌کارگیری مؤلّفه تقوا و مصادیق آن

مؤلّفه	گزاره‌های دالّ بر مفاهیم شکل‌دهنده *نهج‌الفصاحه*	سند	شماره	گزاره‌های دالّ بر مفاهیم شکل‌دهنده *نهج‌البلاغه*	سند	شماره
تقوا	محبوب‌ترین بندگان در پیش خدا پرهیزکاران گم‌نام‌اند.	حدیث	۷۲	هیچ کاری که با تقوا باشد، اندک نیست.	حکمت	۹۵
	بدانید که مردم از آدم پدید آمده‌اند و آدم از خاک و بزرگوارترین مردم در نظر خدا پرهیزکارترین آن‌هاست.	حدیث	۴۶۷	هیچ بزرگواری‌ای مانند تقوا نیست.	حکمت	۱۱۳
	بنگر که تو از سرخ‌پوست و سیاه‌پوست بهتر نیستی، جز آنکه در پرهیزکاری از او برتر باشی.	حدیث	۵۶۲	ای مردم از خدا بترسید. هیچ‌کس بیهوده آفریده نشده است تا به بازی بپردازد و او را به حال خود وانگذاشته‌اند تا خود را سرگرم کارهای بی‌ارزش نماید.	حکمت	۳۷۰
	مردم بیشتر به‌واسطه ترس از خدا و نیک‌خُلقی به بهشت می‌روند.	حدیث	۶۰۸	هیچ عزتی گرامی‌تر از تقوا نیست.	حکمت	۳۷۱
	بهترین توشه سفر حیات تقواست و بهترین صفات قلب ایمان است.	حدیث	۱۴۸۶	آگاه باشید که همانا عامل تندرستی تقوای دل است.	حکمت	۳۸۸
	اعتبار دین به تقواست.	حدیث	۲۷۴۷	تقوا در رأس همه ارزش‌های اخلاقی است.	حکمت	۴۱۰
	هرکه را تقوا داده‌اند، خیر دنیا و آخرت داده‌اند.	حدیث	۳۰۱۵	تقوا مرکب سعادت است.	حکمت	۱۹۰
				آگاه باشید! همانا تقوا همانند مرکب‌های فرمان‌برداری است که سواران خود را عنان بر دست دارد و وارد بهشت جاودان می‌کند.	خطبه	۱۶

۳- *مؤلّفه‌های زیرمعیار*

مؤلّفه‌های زیرمعیار اخلاق، مشتمل بر مجموعه مقوله‌هایی است که در رتبه پس از مؤلّفه معیار قرار می‌گیرند. تفاوت این مؤلّفه‌ها با مؤلّفه معیار و اصلی در آن است که وجود مؤلّفه اصلی، جزء ماهوی اخلاق و معنویت از منظر آموزه‌های اسلامی است و پیوند ناگسستنی با آن دارد، اما وجود مؤلّفه‌های زیرمعیار سبب افزایش رعایت موازین اخلاقی و رشد معنویت خواهد شد.

بحث

بنابراین مؤلّفه‌های زیرمعیار احتمال زیست اخلاقی را افزایش می‌دهد؛ فردی که حائز این شرایط باشد، احتمال زیست توأم با رعایت اصول اخلاقی را بیش از سایرین دارد و می‌توان پیش‌بینی کرد که زندگی وی، اخلاق‌مدارانه باشد؛ چراکه این زیرمعیارها بستر لازم برای زندگی اخلاقی برخوردار از سلامت معنوی را فراهم می‌کنند. گرچه میزان اهمیت مؤلّفه معیار، نسبت به مؤلّفه‌های زیرمعیار، بیشتر است، اما این موضوع به معنای کم‌اهمیت بودن زیرمعیارهای اخلاقی نیست. در ادامه به بررسی مؤلّفه‌های زیرمعیار امانت‌داری (جدول ۲)، وفای به عهد (جدول ۳)، تواضع (جدول ۴)، عفو و گذشت (جدول ۵) و صله ارحام (جدول ۶)، متناسب با اهداف پژوهش و نشانی گزاره‌های دالّ بر مفاهیم شکل‌دهنده آن‌ها در *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه* پرداخته شده است.

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

جدول ۲. توجه و به‌کارگیری مؤلّفه امانت‌داری و مصادیق آن

مؤلّفه	گزاره‌های دالّ بر مفاهیم شکل‌دهنده نهج‌الفصاحه	سند	شماره	گزاره‌های دالّ بر مفاهیم شکل‌دهنده نهج‌البلاغه	سند	شماره
امانت‌داری	با کسی که تو را امین می‌داند، به امانت رفتار کن و با کسی که به تو خیانت کرده است، خیانت مکن.	حدیث	۱۱۷	ادای امانت از وظائف الهی است که از بین مخلوقات فقط «انسان ستمکار نادان» این دِین را پذیرفت.	خطبه	۱۹۹
	امانت موجب رزق است و خیانت موجب فقر.	حدیث	۱۰۶۲	عناوین و پُست‌های سیاسی و حکومتی امانت و ودیعه الهی است.	نامه	۵
	هرکه امانت ندارد، ایمان ندارد و هرکه پیمان نگه ندارد، دین ندارد.	حدیث	۲۴۲۹	عاقبت کسی که امانت الهی را خوار و در آن خیانت کند، در دنیا خوار و در قیامت خوارتر و رسواتر خواهد بود.	نامه	۲۶
	مؤمن آن است که مردم او را بر جان و مال و خون خویش امین شمارند.	حدیث	۳۰۸۵	بزرگ‌ترین خیانت، خیانت به ملّت و رسواترین دغل‌کاری، دغل‌بازی با امامان است.		

جدول ۳. توجه و به‌کارگیری مؤلّفه وفای به عهد و مصادیق آن

مؤلّفه	گزاره‌های دال بر مفاهیم شکل‌دهنده *نهج‌الفصاحه*	سند	شماره	گزاره‌های دال بر مفاهیم شکل‌دهنده *نهج‌البلاغه*	سند	شماره
وفای به عهد	پرچم افراشتگی برای انسانِ پیمان‌شکن در روز رستاخیز و معرفی اوظ	حدیث	۶۵۹	ضمانت تکفّل به وفای عهد و پیمان	خطبه	۱۶
	رعایت پیمان از لوازم ایمان	حدیث	۸۴۷	وفای به عهد سپر نگهدارنده	خطبه	۴۱
	بهترین بندگان خدا آن‌ها که به وعده وفا کنند.	حدیث	۸۵۰	پیکار با پیمان‌شکنان	نامه	۳۶
	وای بر آنکه وعده دهد و تخلّف کند.	حدیث	۲۰۰۵	عدم نقض تعهّد و پیمان، به‌خاطر عافیت‌اندیشی و منفعت‌طلبی	نامه	۵۳
				پاسداری عهد و پیمان، به‌خصوص با وفاداران	حکمت	۱۵۵

جدول ۴. توجه و به‌کارگیری مؤلّفه تواضع و مصادیق آن

مؤلّفه	گزاره‌های دالّ بر مفاهیم شکل‌دهنده *نهج‌الفصاحه*	سند	شماره	گزاره‌های دالّ بر مفاهیم شکل‌دهنده *نهج‌البلاغه*	سند	شماره
تواضع	تواضع مایه رفعت. تواضع کنید تا خدا شما را رفعت دهد.	حدیث	۶۱۵	شناخت بزرگی و عظمت خدا راهکار ترک کِبر و خود پسندی	خطبه	۱۴۷
	فروتنی کنید تا کسی بر کسی افتخار نکند و کسی بر کسی تعدّی نکند.	حدیث	۶۷۸	یاد روز مرگ و قبر راهکار ترک کبر و خودپسندی	خطبه	۱۵۳
	همنشینی با فقران از لوازم تواضع و دوری از کبر	حدیث	۱۱۸۶	فخرفروشی شیطان بر آدم(ع) و عاقبت او	خطبه	۱۹۲
	هرکه نعمتی دارد، در معرض حسد است، مگر آنکه تواضع دارد.	حدیث	۲۱۷۶	عاقبت ملّت‌های گذشته و امّت‌های پیشین که دچار کبر و خودپسندی شدند.	خطبه	۱۹۲
	تا متواضع نباشی، زاهد نباشی.	حدیث	۲۴۸۴	تواضع از اوصاف پرهیزگاران	خطبه	۱۹۳
	رابطه حکمت و تواضع	حدیث	۲۶۶۰	خودبزرگ‌بینی و غرور، مخالف راستی و آفت عقل	نامه	۳۱
				عاقبت کسی که خود را در بزرگی همانند خداوند پندارد.	نامه	۵۳
				عاقبت کسی که به خوبی‌هایش اطمینان دارد و ستایش و خودپسندی را دوست دارد.	نامه	۵۳

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

پرسش کردن وسیله پوشاندن عیب‌ها	حکمت	۶	
و انسانِ ازخودراضی با دشمنان فراوان			
ترسناک‌ترین تنهایی خودپسندی است.	حکمت	۳۸	
مؤمن برتری‌جویی را زشت می‌داند.	حکمت	۳۳۳	
فریب خوردن با ستایش دیگران	حکمت	۴۶۲	

جدول ۵. توجه و به‌کارگیری مؤلّفه عفو و گذشت و مصادیق آن

مؤلّفه	گزاره‌های دال بر مفاهیم شکل‌دهنده نهج‌الفصاحه	سند	شماره	گزاره‌های دال بر مفاهیم شکل‌دهنده نهج‌البلاغه	سند	شماره
عفو و گذشت	نیکی با زیردستان به وقت فرمانروایی	حدیث	۹۸	مهربانی و عفو و گذشت با همه مردم	نامه	۵۳
	بخشیدن دشمن به شکرانه قدرت در زمان پیروزی	حدیث	۲۲۷	فروخوردن خشم و ببخشیدن هنگام قدرت	نامه	۶۹
	رحم کنید تا به شما رحم کنند؛ ببخشید تا بخشیده شوید.	حدیث	۲۶۳	بخشیدن دشمن به شکرانه پیروزی	حکمت	۱۱
				کسی تواناست که به هنگام کیفر می‌بخشد.	حکمت	۵۲
	نیرومند کسی است که هنگام غضب بر خود مسلّط و بردبار کسی است که پس از قدرت از گناه کسان درگذرد.	حدیث	۳۰۶	کار بزرگ آن است که وقتی قدرت انتقام داری، ببخشی؛ وگرنه در موضع ضعف و ناتوانی بخشیدن لطفی ندارد.	حکمت	۱۹۴
	یکدیگر را ببخشید تا کینه‌ها از میان برخیزد.	حدیث	۱۱۵۵			
	عفو، شایسته‌ترین کار	حدیث	۲۰۰۹			

جدول ۶. توجه و به‌کارگیری مؤلّفه صله ارحام و مصادیق آن

مؤلّفه	گزاره‌های دال بر مفاهیم شکل‌دهنده نهج‌الفصاحه	سند	شماره	گزاره‌های دال بر مفاهیم شکل‌دهنده نهج‌البلاغه	سند	شماره
صله ارحام	تسریع ثواب نیکی با خویشاوندان از همه کارهای دیگر	حدیث	۶۰۰	اقوام و خویشاوندان پشتیبان انسان در مراحل سخت و دشوار	خطبه	۲۳
	نیکی با کسان و مهربانی با خویشاوندان سبب عمر دراز، آبادی شهرها و ازیاد اموال است.	حدیث	۶۱۴	بخشش و برگزاری سفره مهمانی برای خویشاوندان	خطبه	۱۴۲
	با هرکه از تو ببرد، پیوند گیر و با آنکه به تو بدی کرده، نکویی کن؛ حق را بگو گرچه به ضرت باشد.	حدیث	۱۸۴۲	پیش‌قدمی در آشتی با ارحام و برادران همدل و بزرگداشت آنان	نامه	۳۱
	خویشاوندی روز حساب زبانی دارد و گوید خدایا هرکه مرا بردی، او را ببر و هرکه مرا پیوست، او را پیوند ده.	حدیث	۲۲۶۷	زیاد بخشیدن به خویشاوندان و محبوبیت میانشان	حکمت	۲۴۷
	پیوستگی با اقارب به‌وسیله مکرّر یادکردنشان	حدیث	۳۱۸۲	واجب شدن صله رحم ازسوی خدا، برای ازیاد خویشاوندان	حکمت	۲۵۲
				خویشاوندان را در زمره دوستان قرار دادن	حکمت	۳۰۸

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

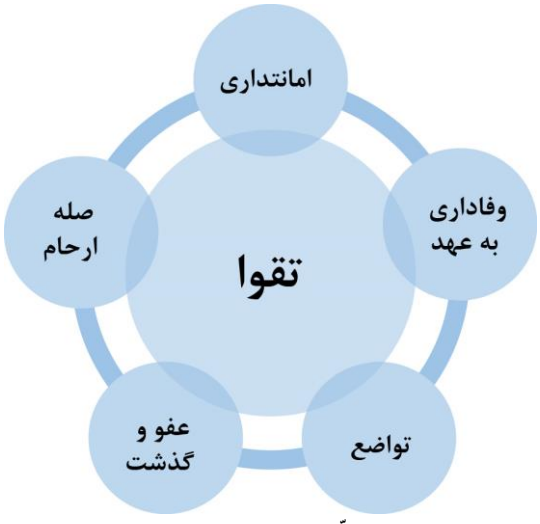
[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

نتیجه‌گیری

از بررسی یافته‌های مطرح‌شده در این مقاله، پیرامون موضوع تأثیر زیست اخلاقی بر سلامت معنوی برگرفته از دو کتاب ارزشمند *نهج‌الفصاحه* و *نهج‌البلاغه*، نتایج زیر به دست آمد:

آموزه‌های اخلاقی در ابعاد فردی و اجتماعی سبب سلامت معنوی و تعالی جسم و روح انسان‌اند و این تکوین و تعالی با نهی از رذایل و اهتمام به فضایل حاصل می‌شود. بدیهی است مؤلّفه‌ها دارای جایگاه یکسان نیستند و برخی به‌عنوان مؤلّفه معیار و برخی به‌عنوان مؤلفه‌های زیرمعیار به‌شمار می‌آیند. بی‌شک، توجه به بُعد اصیل و زیربنایی تقوا از الزامات اساسی در تدوین سبک زندگی صحیح و رسیدن به سلامت، به‌ویژه سلامت معنوی، است و بدون توجه به آن، سلامت معنوی محقّق نمی‌شود. ازاین‌رو، مؤلّفه «تقوا» مهم‌ترین معیار زیست اخلاقی برای تحقّق سلامت معنوی از منظر آموزه‌های اسلامی در نظر گرفته شده است؛ چراکه جزء ماهوی زندگی اخلاق‌مدارانه محسوب می‌شود و پیوند ناگسستنی با آن دارد. بنابراین بااطمینان می‌توان گفت تقوا محور زندگی اخلاقی و در پی آن سلامت معنوی است. این معیار در نمودار ۱، در مرکز دایره الگو قرار دارد.

ازسویی، مؤلّفه‌های زیرمعیار زیست اخلاقی در تحقّق سلامت معنوی، در رتبه پس از مؤلّفه معیار قرار می‌گیرند. وجود این مؤلّفه‌ها سبب افزایش رعایت موازین اخلاقی از منظر آموزه‌های اسلامی خواهد شد. بنابراین مؤلّفه‌های زیرمعیار احتمال سلامت معنوی را افزایش می‌دهند و فردی که حائز این شرایط باشد، احتمال زیست همراه با رعایت اصول اخلاقی را بیش از سایرین دارد و می‌توان پیش‌بینی کرد که زندگی وی، اخلاق‌مدارانه و نفْس و قلب وی عاری از هرگونه بیماری اخلاقی و اعتقادی باشد؛ چراکه این زیرمعیارها بستر لازم برای سبک زندگی اخلاقی معنوی را فراهم می‌کنند. گرچه میزان اهمیت مؤلّفه معیار، نسبت به مؤلّفه‌های زیرمعیار، بیشتر است، اما این موضوع به معنای کم‌اهمیت بودن زیرمعیارهای اخلاقی نیست. به‌عنوان‌نمونه، مؤلّفه «صله ارحام» فرد را به زیست اخلاقی مبتنی‌بر آموزه‌های اسلامی نزدیک‌تر می‌کند، اما این بدان‌معنا نیست که بدون صله رحم نمی‌توان اخلاقی زندگی کرد. البته بدیهی است که اگر فردْ اهل معاشرت با اقوام و آشنایان باشد، یکی از جنبه‌های زیست اخلاق اجتماعی را که موردپسند خدا و رسولش است، رعایت می‌کند و احتمال زندگی اخلاق‌مدارانه توسط وی بیشتر خواهد شد. دایره‌های پیرامونی نمودار ۱، الگوی مؤلّفه‌های زیرمعیار را در خود جای داده است.

نمودار ۱. الگوی مؤلّفه‌های زیست اخلاقی مبتنی‌بر تراز نهج‌الفصاحه و نهج‌البلاغه

پیشنهادات

بنابراین به نظر می‌رسد تبیین و ارزیابی روش‌ها و رویکردهای مؤثر در منظومه فکری و عملی سیره ائمه(ع) می‌تواند گام مؤثری درجهت حلّ معضلات مربوط به سبک زندگی در قالب کاربردی باشد. این مواردْ اصولی هستند که باید برای تدوین گزاره‌ها و منشورهای اخلاقی در ایران و سایر جوامع اسلامی مدّنظر قرار گیرند و مقدّم بر آن باید در بحث تربیت افراد و حضورشان در جامعه، این اصول و آموزه‌ها در مقاطع مختلف سنّی و تحصیلی آموزش داده شوند تا شاهد ترویج و گسترش اخلاقیات منتهی به سلامت معنوی در سطح جامعه باشیم.

تشکر و قدردانی

مؤلفان مقاله مراتب قدردانی خود را از همه کسانی که در به ثمر رسیدن این پژوهش یاریگر پژوهشگران بوده‌اند، اعلام می‌کنند.

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]
[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]

حمایت مالی

بنابر اظهار مؤلّفان مقاله، این پژوهش حامی مالی نداشته و با هزینه شخصی مؤلّفان صورت گرفته است.

تعارض منافع

مؤلّفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافعی درباره این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

سهم نویسندگان

نگارش و تدوین مقاله: مؤلّف اوّل (نویسنده مسئول)، همکاری و نظارت در اجرای پژوهش: مؤلّف دوم

References

1. Abbasi, M; Shamsi, E; Memariyan, N.Spiritual health in health system programs. Tehran: Legal Publications; 2018. P. 82.
2. Jafari Z, Yarmohammadi Vasel M. Approaches of life skills in Nahj al Balagha. Nahj al-Balagha quarterly research journal. 2015; 4(15):99-116.
3. Yarmohammadi Vasel M, Qanadi F, Ghafari F. The skill of resilience and its characteristics from the perspective of Imam Ali (AS) in Nahj al-Balagha. Nahj al-Balagha quarterly research journal. 2019; 8(31): 150-129.
4. Sobhaninejad M, Aliin H. Explaining the ideal system of social relations based on the educational teachings of the Holy Prophet in Nahj al-Fasaha. Humanities. 2008;16(71): 43-72
5. Shafii, H. Familiar speech: the mystical and moral description of Nahj al-Balagha. Isfahan: Research Center. 2007.
6. Jerdagh G. Imam Ali (AS) is the voice of human justice. Translated by S.H Khosrowshahi. Qom: Qom Book Park. 2015.
7. Ghorbani Lahiji Z. The first treatise on Islamic ethics and education by Imam Ali. Qom: Ansarian; 1995.
8. Ahmad Mehrabi K. Political-social ethics of agents in Nahj al-Balagha. Jurisprudence and family law (Neday Sadegh). 2000; 20: 67-78.
9. Beheshti A. Alawi thoughts in the letters of Nahj al-Balagha (continuation letter 18): Alawi ethics". Islamic School Monthly. 2007; 5: 19-24.
10. Mossadeghian HA, Plates of social ethics from the point of view of Nahj al-Balagha. Ethics. 2008;12:6-21.
11. Delshad Tehrani, M. The ratio of justice and morality in Nahj al-Balagha. Hadith of thought. 2011; 12: 5-31.
12. Kafashan M. The result of morality and divine piety in Nahj al-Balagha. The growth of Islamic education. 2011; 85: 26-29.
13. Jafari R, Zarei H. An analysis of the components of spirituality and ethics in the history of Imam Ali's (a.s.) military command in Nahj al-Balagha". Military Management Quarterly. 2021;21(81): 95-136.
14. Ragheb Esfahani H. Vocabulary of words of the Qur'an. Translated by S.Gh Khosravi Hosseini. Tehran: Mortazavi Publications. 1996.P.159.
15. Dehkhoda, A. Dictionary. Tehran: University of Tehran and Dehkheda Institute.1991. P.1525.
16. Ibn Moskawieh A. TahZib al-Akhlaq. Research and arrangement of S.H Momeni. Tehran: Islamic Science and Culture Research Institute. 2015. P. 27.
17. Hor Ameli M. Vasael- Al-Shia. Qom: Al-Bayt Institute. 1991. P. 199.
18. Ibn Fares A. Al-Mujam Dictionary. Beirut: Al-Dar al-Islamiya; 1989. P.90.
19. Farahidi Kh. Al Eain. Qom: Hijra; 1989. P.265.
20. Tarihi F. Majmaa -Al- Bahrain.A. Hosseini's research. Tehran: Mortazavi bookstore. 1996. P.84.
21. Azizi F and colleague. Spiritual health, what it is, why and how. Tehran: Legal Publications. 2013.P.20.
22. Ibid, P.23.
23. Ibid, P.29.
24. Ibid, P.40.
25. Holy Qur'an, Shoara: 89. Translated by: B Khorramshahi. Dostan press .Tehran. 2019.
26. Holy Qur'an, Safat: 84. Translated by: B Khorramshahi. Dostan press. Tehran: 2019.
27. Noor Mohammadi Gh. An introduction to the comprehensive health system of Islam. Tehran: Iranian Teb; 2016. P.515.
28. Seyyed Razi, HM. Nahj al-Balagha. Translated by M Dashti. Qom: Amir al-Momenin (AS) Cultural Research Institute. 2004. (letter 35). P. 567.
29. Holy Qur'an, Hojorat: 13. Translated by: B Khorramshahi. Dostan press. Tehran. 2019.

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

[DOI: 10.32592/Jrh.12.2.28]